

Treffender huldeblijk hadden *Limperg's* leerlingen hun leermeester niet kunnen aanbieden dan den bundel „Bedrijfs-economische Opstellen”¹⁾, welke ten vorigen jare bij den zestigsten verjaardag van den Amsterdamschen hoogleeraar werd uitgegeven. Het is ons een voorrecht deze verzameling van studies in dit tijdschrift te bespreken. Wij sluiten ons daardoor aan bij den Amsterdamschen kring van economen, den initiatiefnemer tot deze uitgave en bij de schrijvers van de opstellen, die allen bezielde waren door den wensch den man te eeren, wiens verdiensten voor de ontwikkeling van de wetenschappelijke bedrijfseconomie terecht zoo hoog worden geroemd.

Wie den 450 pagina's tellenden bundel ter hand neemt met de gedachte daarin een soort registratie te vinden van den stand en de vooruitzichten van de bedrijfseconomie als wetenschappelijk studievak, van het aandeel hetwelk *Limperg* hiertoe heeft bijgedragen, van de perspectieven door hem geopend, zal zich misschien eenigszins teleurgesteld gevoelen. Dit boek toch is wat samenstelling betreft niet systematisch. Gelukkig geven echter de beide eerste bijdragen een zeer overzichtelijke schets van de markante punten van *Limperg's* leer. Wij nemen voor het overige aan, dat de schrijvers elk voor zich het vraagstuk hebben gekozen, of die zijde van een probleem behandeld hebben, welke hun het aantrekkelijkste voorkwam. Zoo geeft het boek een aantal onderwerpen, die weliswaar uiteenlopend zijn, doch die, naar de wijze van probleemstelling en bewerking beoordeeld, toch een opmerkelijke eenheid vertoonen.

Het boek vertoont voorts een zekere mate van exclusiviteit. Het behandelt in hoofdzaak leerstukken, waarop *Limperg* zijn persoonlijke stempel heeft gedrukt en toepassingen van die leerstukken op een aantal afzonderlijke vraagstukken. Mocht iemand daarin een Schönheitsfehler zien en misschien gewenscht hebben, controversie opvattingen van andere beoefenaren van het vak naast die van *Limperg* te zien weergegeven, dan zal hij zich over dit gemis toch direct troosten met de overweging, dat de doelstelling van dit werk vóór alles was *Limperg's* persoon en wetenschappelijke prestaties te typeeren. Als zoodanig moet het pogen zijner leerlingen geslaagd worden genoemd, daarnaast vormt het door de bekwaame uiteenzetting en toepassing van belangrijke bestanddeelen van *Limperg's* œuvre, welke anders moeilijk toegankelijk zijn, een tot verheuging stemmende aanwinst van de nog steeds zoo schaarsche bedrijfs-economische literatuur.

Wat *Limperg* voor den bloei van het academisch onderwijs in onze jonge wetenschap heeft bijgedragen en daardoor ook voor de praktijk van het bedrijfsleven beteekent, dwingt bewondering af. *Limperg* is in menig opzicht eigen wegen gegaan en hij heeft door dit veelzijdige werk ontegenzeggelijk pioniersarbeid geleverd. Dit moet ieder beamen, die een blik heeft geslagen in één zijner vele publicaties, in de vele banden door hem in den loop der jaren met collegestof gevuld of die thans weer kennis neemt van dezen bundel met opstellen, die mede een zoo welsprekend getuigenis vormt van de bezieling, welke van *Limperg* op zijn leerlingen uitgaat. Dit laatste is een zeer belangrijke factor, want voor de toekomst zijn de leerlingen voornamer dan de leermeester. Zoo heeft *Limperg* ook voor de toekomst gewerkt en zal hij daarin voortleven.

Van der Schroeff^{1a)} heeft in zijn sympathiek geschreven inleidend artikel terecht gewezen op de vele relaties, welke bestaan tusschen *Limperg's* optreden aan de universiteit en

¹⁾ Bedrijfs-economische Opstellen, aangeboden aan Prof. Th. *Limperg* door den Amsterdamschen Kring van Economen. Uitgave van P. Noordhoff N.V., Groningen, 1940.

^{1a)} H. J. van der Schroeff, *Limperg's* beteekenis voor de bedrijfseconomie.

de accountancy, waaruit hij is voortgekomen. Wie dit voor oogen houdt vindt een verklaring van het feit, dat wij in zijn geschriften naast „the bold stroke” van den theoreticus, die zich een eigen systeem bouwt, een nauwkeurige kennis van de veelomvattende praktijk van het economische leven aantreffen. Deze methode, de eenige die op het praedicaat wetenschappelijk ten volle aanspraak mag maken is veel geprezen, doch zij wordt niet immer op evenwichtige wijze beoefend. Of naar de eene of naar de andere zijde vindt men vaak overdrijvingen. Dat *Limperg* in dit opzicht een zoo gelukkige synthese heeft bereikt, is, behalve aan zijn kwaliteiten van theoreticus, stellig te danken aan de vele aanrakingspunten met de zoo bij uitstek op praktische toepassing geïnspireerde accountancy. Voor de accountancy zelf hield deze werkwijze ten slotte een groote winst in. *Limperg* toch mag zich er op beroemen vooraan te staan in de rij van hen, die dit vak, door zijn medewerking aan opleiding en examens en door zijn veelzijdig publicistisch werk, op het huidige peil van wetenschappelijke beoefening hebben gebracht.

In zijn universitaire milieu is deze hoogleeraar veel meer dan een geleerde, die zich angstvallig houdt binnen den engen kring van zijn vak. De bijdragen zijner leerlingen leggen hiervan bewijs af, wanneer wij het niet reeds wisten uit ervaring, telkenmale wanneer gemeenschappelijk werk ons met afgestudeerden van de Amsterdamsche Alma Mater samenbracht. De groote verantwoordelijkheid welke zij ten aanzien van het wetenschappelijke gehalte van het werk aan den dag plegen te leggen, hun zorg voor een goede begripsvorming en geslotenheid van redeneering, de eigen terminologie die daarbij vaak hun hulpmiddel is, zijn — wij willen niemand tekort doen — voor een aanmerkelijk deel aan *Limperg's* vormenden invloed te danken. Buitenstaanders hoort men dan ook gewagen van een *Limperg*-school, die zich door onderlinge saamhoorigheid en volgzaamheid jegens haar grondlegger doet kennen. Het contact met deze school is niet steeds gemakkelijk, doch wanneer men eenmaal in haar gedachtenwereld is ingeleefd, ziet men, in de erkenning dat deze sterke geestelijke discipline haar belangrijke voordeelen heeft, gaarne heen over de somtijds dogmatisch klinkende terminologie en de wel eens te sterke beklemtoning van het eigen standpunt.

In verschillende bijdragen in het aan *Limperg* opgedragen boek vinden wij verwijzingen naar de werkhypothese, waarop het theoretische gebouw van *Limperg* rust: het economisch motief. Bedoeld motief, door *Kleerekoper*²⁾ in diens opstel omschreven als het doelmatige, het rationeele handelen, door *Enthoven*³⁾ als een algemeene kracht, „de grondoorzaak waarop elke economische verklaring uiteindelijk berust”, is een verklaringsprincipe van eenvoudigen inhoud. Door *Limperg's* hanteering in het bedrijfs-economische onderzoek neemt het echter een gestalte aan waarin dit motief ons meer zegt en het in staat blijkt causale samenhangen van gecompliceerden aard aan ons duidelijk te maken. Zoo ontstaat uit één leidend principe een reeks van wetten, die de bovenstructuur van *Limperg's* theoretisch stelsel vormen. De voornaamsten hiervan zijn: de wet van de arbeidsverdelingskracht of differentiatie-wet en haar tegenhanger de wet van de integratie; de wetten van de continuïteit en die van de verbreking daarvan en de wetten van de proportionaliteit. Zoowel door het gemeenschappelijke grondprincipe als door het verbonden optreden in de orde der feitelijke economische verschijnselen vertoont het geheel dezer denkbeelden harmonie en onderlingen samenhang. Het economisch motief blijkt derhalve bij *Limperg* een groote systeem-vormende kracht te bezitten en deze kracht wordt nog vruchtbaarder door haar, volgens de bewoordingen

²⁾ S. *Kleerekoper*, De beteekenis van *Limperg* voor de theoretische en de toegepaste bedrijfshuishoudkunde.

³⁾ L. A. H. *Enthoven*, Het bedrijfseconomisch beginsel.

van Kleerekoper, dialectisch op te vatten. Het optreden van de genoemde wetten als elkanders tegenkrachten wordt daardoor inderdaad verduidelijkt. Dit kan, zooals genoemde schrijver aangeeft, als volgt worden gedemonstreerd. Volgens *Limperg* omvat de wet van de continuïteit twee feitenreeksen — continuïteit en discontinuïteit — die beiden hypothetisch moeten worden opgevat, omdat de continuïteit eener bedrijfshuishouding en de doorbreking daarvan (men denke bijv. aan de invoering van nieuwe machines, uitschakeling van zelfstandige bedrijven, rationalisatie) elkander onderling tegenwerken en toch weer steunen. Dit kan dus zoo begrepen worden, dat uit de negatie van de continuïteit een nieuwe synthese, een nieuw evenwicht, ontstaat, hetwelk weer continuïteit verschaft. De dialectische redeneermethode belicht hier het bestaan van spanningen, die op een hooger niveau naar een oplossing streven. Het voorbeeld dat *Kleerekoper* geeft is een bekend schoolvoorbeeld van de in- en uitschakelingstendens en wijkt niet essentieel af van *Prof. Polak's* demonstratie van de gelijkmatigheidstendens. Oorspronkelijk waren, zoo lezen wij, scheepvaart en handel in één hand, later zien wij den handel en de reederijen afzonderlijk arbeiden. Wij staan hier voor een continuïteitsdoorbreking van enormen omvang. Maar tevens zien wij, dat bepaalde handels- en industrie-ondernemingen in de moderne ontwikkeling toch weer hun eigen schepen gaan exploiteeren, derhalve tot integratie overgaan, wat ten opzichte van het gepasseerde stadium wederom een continuïteitsverbreking is en oogenschijnlijk naar den ouden toestand terugvoert. Op het gebied der financiering zouden wij op een soortgelijke negatie van het bestaande en tegelijk „Rückbildung” naar den oorspronkelijken toestand, op hooger economischen ontwikkelingstrap, kunnen wijzen bij de financiering door inhouding en winsten⁴⁾. Dit verschijnsel, dat in verschillende landen de aandacht trekt, brengt ondernemingsleiding en kapitaalverstreking in één hand. Gaarne stemmen wij met de opvatting in, dat de studie van het economische motief in zijn actie en reactie een diep inzicht verschaft in de problematiek, die voor onze maatschappij wezenlijk is⁵⁾.

Intusschen lijkt de uitdrukking „altijd geldende wetten”⁶⁾ voor de gevonden causaliteiten niet bijster gelukkig. Want vooreerst is het economisch motief, waarvan zij manifestaties zijn, zelf niet een kracht van onveranderlijke grootte. Tot op zekere hoogte is zij een afhankelijk variabele ten opzichte van zich wijzigende omstandigheden. Zij onderging bijvoorbeeld een verscherping sedert de opkomst van de moderne grootonderneming en meer speciaal als gevolg van het onpersoonlijke en onbeperkte winststreven van het daarin vastgelegde kapitaal. In zulke ondernemingen, althans tijdens hun opkomst en expansieproces, praevaleert de economische rationaliteit in uiterste consequentie. In ondernemingen of huishoudingen waar het onpersoonlijk kapitaal het persoonlijke doelstreven minder sterk heeft verdrongen, constateert men de overheerschende kracht van het economisch motief in belangrijk minder mate, waardoor de algemeene geldigheid aan volgestrekte waarde inboet.

Vervolgens zal men eerst dan van altijd geldende wetten mogen spreken, als men van de veronderstelling uitgaat, dat de onderzoeker steeds duidelijk heeft doen uitkomen, dat hij isoleerend te werk is gegaan, dus uitgaat van gegevens of data voor het menselijk handelen, die als zoodanig in de empirische werkelijkheid niet of niet volledig gegeven zijn. Dit geldt met name voor het rationeele handelen en de opvattingen, die men daarover kan hebben. Zoolang de voorwaarden, die men aan dit handelen ten grondslag legt, onveranderd

blijven — in werkelijkheid veranderen zij steeds en zijn zij dus een relatief en historisch gegeven — geldt de geformuleerde wet. Zij is dan een uitdrukking van de regelmatigheid in het wederkeeren van zekere gesignaleerde verschijnselen op grond van aangenomen omstandigheden. Het wil mij voorkomen, dat, met het oog op de telkens weer te maken restrictie, een voorkeur geoorloofd is voor de uitdrukking tendenties boven die welke spreekt van altijd geldende wetten. Immers in het woord tendentie ligt het noodige voorbehoud reeds opgesloten. Men kan zeggen, dat dit een kwestie van appreciatie is, doch wij moeten toch eenig bezwaar maken tegen de merkwaardige opvatting van *Kleerekoper*⁷⁾, voor wiens studiebijdrage wij overigens veel lof hebben, als zou een tendentie een uitspraak zijn omtrent een economisch verschijnsel dat waar en niet waar kan zijn. In dien zin is het bij mijn weten door niemand gesteld. De schrijvers, die over tendenties spreken, bedoelen daarmede slechts te kennen te geven, dat het door hen geconstateerde verloop niet de volle werkelijkheid, maar het typeerende daarin weergeeft. Zoo, meen ik, verstaat het ook de Engelsche economische literatuur, die overigens de termen laws and tendencies in gelijke beteekenis door elkander gebruikt.

Wij raken in het bovenstaande reeds ten deele een punt, dat naar onze meening in de uiteenzettingen van *van der Schroeff* en *Kleerekoper* niet geheel bevredigend is. Wanneer men, uitgaande van een op bepaalde wijze gedefinieerd economisch motief, wetten construeert, waar blijft dan de onverklaarde rest, welke de marge vormt tusschen het theoretisch verklaarde en de werkelijkheid die wij waarnemen? Mag men, zooals ik meen te begrijpen⁸⁾, dit residu op het conto der irrationaliteiten boeken? Hoezeer ik overtuigd ben, dat in individuele gevallen in de bedrijfshuishoudingen fouten worden gemaakt, welke bij beter inzicht, waartoe de wetenschap het hare heeft bij te dragen, vermeden zullen worden, acht ik het aantal gevallen dat „de praktijk” onbewust irrationeel handelt toch uiterst gering. De bedrijfseconomische wetenschap zal juist dan buitengewoon voorzichtig moeten zijn een handelwijze of toestand als rationeel of irrationeel te proclameeren, wanneer „de praktijk” in het algemeen een anderen weg gaat. Helaas heeft men dit niet altijd zoo ingezien. Men raadplege slechts het in dit opzicht leerrijke opstel van *Hennipman* over het systeem van financiering uit de winst. Door theoretici als *Röpke* en *von Beckerath* aanvankelijk als gevaarlijk en ongezond verworpen, betwijfelen thans weinigen de rationaliteit van dit systeem. Ook de verschijnselen waarop *Groeneveld*⁹⁾ de aandacht vestigt lijken van belang. Deze schrijver wijst erop, dat bij warenhuizen een belangrijk deel van den omzet, n.l. de kleine orders, tegen een prijs wordt verkocht, welke beneden de arbeidskosten bij verkoop ligt. Alleen scherp commercieel inzicht in de wijze waarop het oorzakelijke verband tusschen groote en kleine orders moet worden gelegd leidt tot juiste kostprijscalculatie. Daar het commercieele inzicht in hoofdzaak in de praktijk wordt verkregen en daar wordt gescherpt, zal de wetenschap zich hier met het achteraf registreren en analyseeren tevreden moeten stellen.

Een goede aanvulling op het betoog over de economische wetmatigheid ligt in het opstel van *Kuin*¹⁰⁾ en in de reeds genoemde bijdrage van *Enthoven*. *Kuin* staat afwijzend tegenover de aanvaarding van het economisch motief als eenige drijfkracht. De econoom, aldus deze schrijver, kan zich specialiseeren op de werking van het economisch motief, maar het zou van eenzijdigheid getuigen, wanneer hij de geheele

⁷⁾ blz. 25.

⁸⁾ Noot van *Kleerekoper* blz. 22.

⁹⁾ G. L. *Groeneveld*, Verbijzondering van de verkoopkosten.

¹⁰⁾ P. *Kuin*, De doelmatigheid in de externe organisatie van het bedrijfsleven.

⁴⁾ Vgl. P. *Hennipman*, Eenige aspecten der financiering uit de winst, in den hier besproken bundel.

⁵⁾ *Kleerekoper* opstel, blz. 24.

⁶⁾ *Kleerekoper* opstel, blz. 25.

geestelijke structuur van het arbeidsleven uit dit eene motief zou willen verklaren. Hij demonstreert dit aan de neiging tot zelfstandigheid. Tracht een verbruiksoöperatie of groote winkelmaatschappij een zelfstandig winkelier onder belofte van een ruimer bestaan over te halen bij haar in dienst te treden, dan zal de neiging tot zelfstandigheid vaak de bovenhand behalen op het economisch motief. Dit leidt den schrijver tot de belangwekkende opmerking, dat het economisch motief zal overheerschen in het kader van den vertrouwden bedrijfspvorm. Daarbuiten treden weerstanden op, die meestal aan sterkte winnen naarmate de breuk met de gevestigde traditie grooter is. Het wil ons overigens toeschijnen, dat het besluit van den winkelier, die zijn zelfstandigheid zoo zwaar liet wegen, uit diens subjectieve doelstelling beschouwd, niet irrationeel kan worden genoemd, daar hij een bewuste keuze uit alternatieve mogelijkheden deed. Alleen in objectieven zin (*Kuin* maakt de onderscheiding tusschen subjectieve en objectieve doelmatigheid, dit laatste de maatstaf zijnde voor de functie van de onderneming in het geheel der maatschappelijke verrichtingen) zou men, van een economisch criterium uitgaande, den weerstand tegen medewerking aan een verondersteld rationeeler distributiesysteem moeten veroordeelen. Het aanleggen evenwel van een maatstaf ontleend aan de maatschappelijke doelmatigheid der verrichtingen is niet de taak van den bedrijfseconoom, doch van den beoefenaar der algemeene economie.

Enthoven's opvattingen over het verband tusschen economisch motief en economisch beginsel vullen eveneens een lacune aan. Het laatste formuleert de schrijver als het beginsel, volgens hetwelk de economische krachten werken. Op de bedrijfshuishouding toegepast houdt dit beginsel allereerst de constatacie in, dat zij haar welstand in gelijke mate verhoogt, als de verkregen waarden de kosten overtreffen; het kan vervolgens den vorm van een voorschrift aannemen: de bedrijfshuishouding moet ter verhooging van haar welstand streven naar een maximum aan economische resultaten en een minimum aan offers. Door de geldcalculatie worden resultaten en offers herleid tot kwantitatieve grootheden, die voortdurend in hun reactie op bepaalde gebeurtenissen en handelwijzen geobserveerd en vergeleken moeten worden. Tegenover het bedrijfseconomisch beginsel, waarin wij het winststreven van de onderneming herkennen, staat het bedrijfseconomische motief als algemeene kracht of drijfveer geordend op de realisering van het beginsel. Zoo althans meenen wij dezen schrijver te mogen interpreteren.

Afgezien van de theoretische opmerkingen van *Enthoven* wordt nergens in den bundel aan het winststreven van de onderneming eenige aandacht van betekenis besteed. Het komt mij voor, dat de groote plaats, welke aan het economisch motief als verklaringsprincipe voor de bedrijfseconomische problematiek in dezen bundel wordt geschonken hieraan schuld is en dat daardoor het begrip der bedrijfshuishouding als een zelfstandige doelorganisatie, waaraan het streven naar winstgevendheid inhaerent is, teveel naar den achtergrond wordt gedrongen. Toch kunnen door een redeneering, welke in de rentabiliteit als overheerschende doelloorzaak van het bedrijfsleven haar uitgangspunt neemt, de daarin werkzame krachten eerst ten volle verklaard worden.

Limperg's bedrijfseconomisch kostenbegrip, waarmede zijn opvattingen over de vervangingswaardetheorie onverbreekelijk zijn verbonden, heeft misschien nog de meeste bekendheid gekregen. Wij ontleenen aan de schets van *van der Schroeff*, dat volgens deze opvattingen ter bepaling van het gebrachte economische offer alleen rekening dient te worden gehouden met de economische onvermijdelijke offert, die voor de vervanging worden gebracht. Deze gedachte leidde vervolgens tot den standaard-kostprijs als de uitdrukking van de grootte

van het offer bij den ruil. Incidenteele offers, alsmede de offers van een irrationeele overcapaciteit der productiemiddelen maken geen deel uit van den kostprijs. Op deze wijze wordt getracht langs methodischen weg alle willekeur, alle subjectiviteit uit het kostenbegrip te bannen. Deficitten of overschotten, welke met dit rationeele kostenbegrip geen verband houden zijn calculatorisch als verliezen of winsten voor de onderneming op te vatten.

Een belangrijk element in de vervangingswaarde van *Limperg* zijn de kwantitatieve verhoudingen. De idee der vervanging, zoo lezen wij, bepaalt zich niet alleen tot de prijzen, maar betreft ook de hoeveelheden grondstoffen, werkeenheden van duurzame productiemiddelen en arbeid in de redeneering. Zoo zijn verspillingen geen deel van den economischen kostprijs, daar zij geen vervanging eischen. De vervangingsplicht zelve wordt rechtstreeks afgeleid uit de reeds besproken wet van de continuïteit. Bij onderbreking van de continuïteit — men denke aan de huidige oorlogsomstandigheden — geldt de vervangingswaarde niet meer als het criterium van het gebrachte offer bij den ruil, doch treedt, zooals *Mey*¹¹⁾ betoogt, als alternatieve waardeeringsgrondslag de opbrengstwaarde naar voren. De toepassing van de theorie blijft derhalve beperkt tot de goederen die in regelmatigen stroom worden geproduceerd, dus tot de z.g. reproduceerbare goederen. De vervangingswaardetheorie geldt bovendien niet slechts bij de berekening van de werkelijke winst per transactie (kostprijscalculatie) maar zij biedt ook de basis voor de waardeering wanneer het er om gaat de betekenis vast te stellen, welke aanwezige voorraden voor het welvaartsstreven van de onderneming heben (balanswaardeering).

Het gebrachte offer bij den ruil, dat de grondslag voor de aanbiedingsprijzen van de bedrijfshuishouding legt, moet vervolgens niet statisch maar dynamisch worden opgevat. Met de prijzen is dat duidelijk, maar *van der Schroeff* zet uiteen, dat deze regel ook voor de kwantiteiten moet worden in acht genomen. Dat dit niet overal wordt begrepen houdt deze schrijver voor een rudiment van de uitgaaftheorie. Men moet zich niet blijven richten naar de quanta productiemiddelen, welke in het verleden werden opgeofferd, doch naar die, welke voor een rationeele bedrijfsvoortzetting vereischt worden. M.a.w. voor technologischen vooruitgang, verhooging van arbeidsproductiviteit, uitsparing van grondstoffen door rationeeler gebruik dienen regelmatig de gebruikte kostenstandaards te worden gecorrigeerd. Hier komt dus het dynamische element van het economisch leven het systeem van *Limperg* binnen; de formule der dialectiek, door *Kleerekoper* gebruikt, wees in gelijke richting.

Theoretisch bezien is een dergelijke bedrijfseconomie geconstrueerd uit rationeele standaarden, welke met techniek en economisch leven evolueeren, zeer aantrekkelijk. Doet men in gedachten nog een stap vooruit, dan zou — steeds in theorie — het middel zijn gegeven het geheele bedrijfsleven op rationeele wijze te organiseren en de individueele bedrijfsprestaties volgens vaste normen te beoordeelen. Vooral in de nieuwe Deutsche bedrijfseconomische literatuur kan men over de mogelijkheid daarvan vele discussies aantreffen. Afgezien echter van de vraag of, gelet op de zeer uiteenlopende organisatie en werkwijze der afzonderlijke bedrijfshuishoudingen, het mogelijk is, zulke objectieve standaarden te ontwerpen, bestaat er in het economische leven zooveel onzekerheid omtrent het verloop van structuur en conjunctuur, dat een eenmaal ontworpen standaard reeds door de werkelijkheid zou zijn achterhaald, alvorens in de praktijk nut te hebben afgeworpen. Dit alles neemt niet weg, dat de gedachten van *Limperg* over

¹¹⁾ *A. Mey, Limperg's waardeleer en de betekenis harer toepassing in het bedrijfsleven.*

het kostenbegrip en de vervangingswaarde van groote theoretische consequentie blijken geven. Bij toepassing in de individuele onderneming, voor zoover dat althans mogelijk zal zijn, bieden zij ongetwijfeld een uitnemend instrument voor een rationeele kostenbepaling en prijsstelling, voor juiste balanswaardeering en winstberekening.

De beschouwing over de rationeele standaarden was noodig om een begrip te krijgen van Limperg's normatieve opvattingen. De wijsgeerige apologie, welke *Enthoven* en ook *Kleerekoper* omtrent dit punt leveren, achten wij zeer geslaagd. *Limperg's* normatieve conclusies komen rechtstreeks uit diens theoretische stelsel voort. Sein en Seinsollen liggen in één lijn. Niet alleen uit overwegingen van praktische doelmatigheid lijkt ons deze band tusschen bedrijfseconomische theorie en -politiek juist, daar de economische wetenschappen nu eenmaal niet om hun zelfs wille worden beoefend en de praktijk normen vraagt, doch ook van kentheoretisch standpunt beamen wij in hoofdzaak deze opvattingen. Wij verheugen ons er over, dat althans in de bedrijfseconomie de meening overwonnen is als zou de economist slechts theoretische wetten moeten opsporen.

Een zoodanige, slechts verhelderende en verklarende economie heeft haar doelstelling nog niet bereikt. Deze toch vindt haar bekroning in het normatieve. Doch wanneer wij betoogen, dat de bedrijfseconomie zich op het gebied van het Seinsollen moet begeven, ontveinen wij ons niet, dat de economist die normen geeft een zeer groote mate van kritisch inzicht moet bezitten om zuiver objectief en wetenschappelijk te blijven. Overigens is het de vraag of de jonge wetenschap der bedrijfseconomie reeds zoover is, dat zij, althans in eenigszins ruimen omvang, normen voor de praktijk kan opstellen, dit vooral uit hoofde van het gebrek aan ervaringsmateriaal, waardoor een latent gevaar voor aprioristisch redeneeren niet uitgesloten is. Terecht wijzen *J. J. Polak*¹²⁾ en *Kaan*¹³⁾ op de handicap bestaande in onvoldoende bedrijfseconomische kennis omtrent allerlei detailpunten. In vele opzichten is het materiaal, waarop men als onderzoeker is aangewezen, onvolkomen en zelfs onbetrouwbaar. Het is duidelijk, dat de groote angstvalligheid, waarmede vele ondernemingen hier te lande bedrijfsgegevens aan openbaarmaking onttrokken houden, voor de ontwikkeling van de bedrijfseconomie een remmende factor vormt, die men gaarne zag opgeheven.

Wij hebben in het bovenstaande getracht enkele hoofdlijnen van *Limperg's* systeem weer te geven, zooals deze in de studies van zijn leerlingen worden aangetroffen en voor zoover deze buiten dien kring minder algemeen bekend mogen worden geacht. Verschillende onderwerpen zijn buiten bespreking gelaten, die reeds uit anderen hoofde bekendheid genieten. Een voorbeeld hiervan is het meningsverschil *Kleerekoper*—*Prof. Polak* over de beteekenis van het liquiditeitsbeginsel, dat in het opstel van eerstgenoemde eenige plaats inneemt. Zonder ons in de onderhavige discussie te willen mengen, gelooven wij, dat het standpunt van *Kleerekoper* over den voorrang van de kostenanalyse in het financieringsvraagstuk niet geheel vrij van eenzijdigheid is. Van een conflict tusschen kosten- en liquiditeitsbeginsel of van een primaatschap van één ervan kan men naar onze meening moeilijk spreken, daar een goede financieringstheorie zoowel met het eene als met het andere beginsel op harmonische wijze rekening zal dienen te houden.

Vermeld mogen tenslotte worden de opstellen, welke in bovenstaande bespreking nog niet werden genoemd en die stuk voor stuk de bestudeering ten volle waard zijn. *M. W. Holtrop* schrijft over prijswetgeving in de Vereenigde Staten,

¹²⁾ De beteekenis van de bedrijfshuishoudkunde voor de sociale economie.

¹³⁾ De werkloosheidscijfers der arbeidsbeurzen als maatstaf voor den druk der werkloosheid.

H. J. Manschot over de functie van de obligatieleening in de financiering van het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven, *J. A. Colthof* over de bedrijfseconomische beteekenis van de tweedehandsmarkt, *J. F. Haccou* over de waarde van den termijnhandel in goederen voor de bedrijfshuishouding, *F. van Heek* over de demografische achtergrond van de arbeidskosten op Java, *G. Th. J. Delfgouw* over stadsvernieuwing en erfpachtstelsel, *E. M. Premela* over eenige problemen voor den accountant in verband met de begroting, *G. M. Nederhorst* over kapitaalvorming, besparingen en conjunctuurpolitiek.

Deze bundel legt, zooals wij in den aanvang zeiden, getuigenis af van een bij leermeester en leerlingen aanwezigen drang de wetenschap der bedrijfseconomie steviger te fundeeren en haar resultaten steeds meer tot de practijk te doen doordringen. Niet ineens wordt dit werk tot stand gebracht en de vruchten ervan zullen eerst langzaam rijpen. Wij lezen hierover onlangs een waar woord van den bekenden *Karl Muhs*, dat wij hier als besluit mogen laten volgen: „Nur auf dem Grunde eines steten Ringens um die Erkenntnisse des unermüdlich forschenden Geistes kann die Wissenschaft fortschreiten, und nur im Fortschreiten kann sie lebendig bleiben.”

P. P. VAN BERKUM

DE GECONSOLIDEERDE JAARREKENING

II ¹⁾

Zooals in het vorige nummer werd uiteengezet, berust de kapitaalconsolideering op het beginsel, dat de kostprijs der deelneming verrekend wordt tegen het evenredig aandeel in het netto-actief op het tijdstip van verkrijging. Dit laatste bestaat weer uit een evenredig deel in het nominale kapitaal en in de op dat tijdstip aanwezige reserves. Door bij de volgende consolideeringen dit laatste onveranderd in de verrekeningskolom te laten staan, wordt dus automatisch de vermeerdering aan de geconsolideerde reserve toegevoegd. Van de juistheid van dit bedrag hangt dus af, of de winst van het concern bij volgende consolideeringen juist zal worden berekend. Het gaat er daarbij in de eerste plaats om, of bij de eerste consolideering dit bedrag juist is vastgesteld en in de tweede plaats, of na de verkrijging der aandeelen gebeurtenissen hebben plaats gehad, die wijzigingen in de verrekenposten noodzakelijk maken.

Verkrijging van aandeelen direct van de dochteronderneming.

De verkrijging der aandeelen kan plaats hebben gehad door koop aan de open markt, dus van derden. Dit geval is hiervoor behandeld. De tweede mogelijkheid betreft den koop der aandeelen van de betrokken subsidiary zelf, die hiertoe haar kapitaal heeft verhoogd. In beide gevallen wordt uitgegaan van de veronderstelling, dat de holding company te voren geen aandeelhoudster was. De andere veronderstelling behoort tot de gevallen, die hierna zullen worden behandeld. Waar het bij den koop der aandeelen direct van de subsidiary op aan komt, is dat de toedeeling der reserves aan meerderheids- en minderheidsbelangen plaats vindt naar den toestand onmiddellijk na verkoop der aandeelen.

¹⁾ I in de September-aflevering 1940, blz. 142 e.v.